

na kraju knjige. Iznošenje problematike ponekad se previše razvlači u iznošenju brojnih, često manje važnih pojedinosti. U nastojanju da pruži popularniji prikaz i zainteresira prosječnog čitaoca autor ulazi u pojedina pojednostavljivanja, poput upotrebe izraza »srpski narod« za razdoblje od XV. do XIX. stoljeća. Time je zaobideno presudno, za ovu problematiku i razdoblje, pitanje formiranja srpskog nacionalizma. Gavrilović, kao i drugi srpski povjesničari, zaobilazi vlaško pitanje, jer Vlahi pravoslavne vjeroispovijesti poistovjećuju s (nacionalno svjesnim) Srbima.

Iako se, u većini slučajeva, radi o ponavljanju ranije iznesenih stavova, djelo S. Gavrilovića zanimljiv je i značajan doprinos proučavanju ne samo povijesti Srba, nego i etničkih, političkih, kulturnih, crkvenih i privrednih prilika na području današnje sjeverne Hrvatske i južne Mađarske od kraja XV. do sredine XIX. stoljeća. Time ima svoje značenje i za hrvatsku historiografiju. Treba izraziti žaljenje da u Hrvatskoj ne postoji organizirano nabavljanje radova srpskih povjesničara. O njima se, svakako, mogu imati različiti stavovi, ali potrebno ih je, pogotovo za one koji se bave hrvatskom poviješću XIX. i XX. stoljeća, poznavati.

Tomislav Markus

PHILIP J. COHEN, Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History, College Station, Texas A&M University Press, Texas City, 1996., 235 str.

Prva u nizu *Eastern European Studies* američke izdavačke kuće Texas A&M University Press bila je knjiga autora Normana Cigara *Genocide in Bosnia-Herzegovina: The Policy of »Ethnic Cleansing« (Genocid u Bosni i Hercegovini: politika »etničkog čišćenja«)*, objavljena 1995. godine. Nedavno je izašla i druga knjiga u toj seriji, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History (Tajni rat Srbije: promidžba i iskrivljavanje povijesti)* Philipa J. Cohena, washingtonskog liječnika i do tada gotovo nepoznatog autora u američkim historiografskim krugovima.

U uvodnoj riječi Stjepan Meštrović, američki sveučilišni profesor i urednik navedenih izdanja, naglašava da će Cohenova knjiga biti od velike pomoći povjesničarima, balkanolozima i politolozima u razumijevanju zbivanja na području nekadašnje Jugoslavije. Po Davidu Riesmanu, piscu predgovora i umirovljenom profesoru društvenih znanosti na Harvardskom sveučilištu, osnovna je postavka pisca pokazati čitateljstvu da je stvarna povijest bivše Jugoslavije mnogo kompliciranija. Iako su, upozorava Reisman, ustaše činili brojne zločine, četnici su isto tako aktivno surađivali s nacistima tijekom Drugog svjetskog rata. On drži kako Cohen svojom knjigom nastoji dokazati da Srbija, nasuprot neprestanoj srpskoj promidžbi u svjetskim medijima, nije bila samo okupirana od nacista, nego je s njima aktivno surađivala u provođenju nacional-socijalističke politike, naročito prema Židovima.

»Središnja je tvrdnja ove knjige«, piše P. Cohen u uvodu, »da je glavina srpske politike, intelektualno i vjersko vodstvo surađivalo sa silama Osovine, nasuprot mitologije otpora koja je bila promovirana u kasnijim službenim prikazima. Srpsko je vodstvo aktivno sudjelovalo u holokaustu protiv srpskih Židova. Ključne društvene institucije bile su uključene u istrebljenje srpskih Židova, uključujući pronacistički režim generala Milana Nedića, Srpski fašistički pokret Zbor i razne snage Srpske državne bezbednosti,

kao i Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus, beogradska specijalna policija, srpski Gestapo, te četnička odmetnička banda Koste Pećanca i četnici Draže Mihailovića. «Piščeva je želja zapravo razbiti uhodanu predodžbu na engleskom govornom području o »Srbima kao antinacistima«, te o »Hrvatima i bosanskim Muslimanima kao profašistički i antisemitski opredijeljenima«. Cohen naglašava intenzivnu suradnju Srba u Srbiji i Crnoj Gori s nacistima i talijanskim fašistima, a u usporedbi s Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom u tim je zemljama postojao tek neznatan otpor okupaciji. Knjiga svojim većim dijelom obuhvaća razdoblje Drugog svjetskog rata, ali vraća se i na početke državnog genocida i ekspanzionističkog nacionalizma u srpskoj političkoj kulturi od devetnaestog stoljeća pa sve do naših dana. Philip Cohen, i sam Židov, posebno se osvrće na srpski antisemitizam i tragične židovske progone u Nedićevoj Srbiji.

U prvom poglavlju, naslovljenom *The Roots of Serbian Fascism (Korijeni srpskog fašizma)*, autor obrađuje razdoblje od nastanka *Načertanija* Ilije Garašanina 1844. godine pa do početka Drugog svjetskog rata. Glavnim izzacima iz Garašaninog teksta Cohen nastoji ukazati na početke sustavnog planiranja stvaranja *Velike Srbije*, odnosno etničke homogenizacije Srba u jednoj državi, gdje su Hrvati prikazani samo kao Srbi katoličke, a Muslimani islamske vjeroispovijesti. Formiranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca započelo je brutalno maltretiranje nesrpskog stanovništva s područja bivše austro-ugarske monarhije (Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Vojvodine), prema kojem su se srpska vojska i policija odnosile kao prema neprijatelju. Autor poimence spominje i istaknute hrvatske političare koji su postali žrtve velikosrpske hegemonističke politike: politička ubojstva Stjepana Radića i još dvojice prvaka Hrvatske seljačke stranke u beogradskoj skupštini 1928., te ulično umorstvo Milana Šufflaya u centru Zagreba 1931. godine. Šufflayeva je smrt izazvala burne međunarodne proteste, a potakla je Alberta Einsteina i Heinricha Manna da u *New York Timesu* u svibnju iste godine apeliraju na parišku Ligu za ljudska prava da pomogne Hrvatima, »taj mali, miroljubiv i visoko civilizirani narod«. U kontekstu tih mnogobrojnih zločina, Cohen prenosi statističke podatke iz knjige *Glavnjača kao sistem* beogradskog odvjetnika Rajka Jovanovića o broju političkih zločina tijekom prvih deset godina Kraljevine SHS: dvadeset i četiri smrtna presude, oko šesto političkih umorstava, trideset tisuća političkih zatvorenika, tri tisuće političkih emigranata i bezbroj političkih progona. Najbrojnije žrtve političkog terora bili su Hrvati, Makedonci i Albanci.

Tijekom ranih tridesetih godina u Srbiji, kao i drugdje u Europi, počinju jačati fašističke snage, pretežno organizirane u raznim udruženjima. Jednu od glavnih uloga u prodoru fašističke ideje u Srbiji imao je Dimitrije Ljotić, pod čijom su kontrolom 1934. godine počele izlaziti tri publikacije: tjednik *Otadžbina* u Beogradu, mjesečnik *Zbor* u Hercegovini i tjednik *Buđenje* u Zrenjaninu. Oko časopisa *Zbor* tijekom kratkog vremena okupila se grupa istomišljenika, financijski podržavana od njemačkih tvrtki i njemačke tajne službe, te su od ilegalne organizacije 1935. postali legalnom političkom strankom. Ljotić se u svom radu posebno oslanjao na Srpsku pravoslavnu crkvu, koja je zapravo bila i jest jedan od stupova velikosrpstva. Pisac dalje ukraćuje poznata zbivanja unutar jugoslavenske države do pred sam rat, završavajući ovaj dio beogradskim pučem 27. ožujka 1941. godine, za koji kaže da »nikada nije bio toliko protuhitlerovski, koliko je bio protupavlovski i protuhrvatski«.

Pod naslovom *The Serbian State, 1941–1944 (Srpska država 1941.–1944.)*, Cohen u ovom poglavlju obrađuje glavne događaje u Srbiji tijekom Drugog svjetskog rata, od napada Nijemaca 6. travnja 1941. pa do sloma Nedićeve Srbije koncem 1944. godine. Nakon što je ukraćuje opisao brzu kapitulaciju jugoslavenske vojske pred izrazito nadmoćnijim Nijemcima, koji su u dvanaestodnevnoj akciji zarobili oko 345.000 njenih vojnika, a sami su imali tek neznatne gubitke, autor se većim dijelom usmjeruje na osnivanje pronacističke srpske vlade. U svemu tome glavnu su ulogu igrali njemačka tajna služba i njezini agenti Karl Kraus i Hans Helm, koji su pripremili izvještaj o stanju u Srbiji. Sam Dimitrije Ljotić, objašnjava Cohen, stupio je u izravnu vezu s Krausom i napomenuo mu da »srpski narod treba uvjeriti da su mu Nijemci prijatelji i žele mu sve

najbolje, te da su spasitelji čovječanstva od komunizma«. Za vojnog zapovjednika u Srbiji postavljen je 22. travnja 1941. general Helmut Förster, te je na temelju Gestapovog izvještaja predložio osnivanje prvog srpskog državnog povjerenstva pod vodstvom Milana Aćimovića. Istovremeno, otpor njemačkoj okupaciji bio je u Srbiji gotovo neznačan. U beogradskim novinama *Novo vreme* 13. i 14. kolovoza 1941. godine objavljen je *Apel srpskom narodu* kojim je narod pozvan na lojalnost nacističkoj upravi, a partizanski otpor je označen antidomoljubnim i kriminalnim pokretom. Taj je dokument potpisalo 545 srpskih intelektualaca (cjelokupni popis autor donosi u prvom dodatku na kraju knjige), među njima pravoslavni biskupi, bivši ministri, generali, akademici, sveučilišni profesori, ugledni gospodarstvenici i drugi. Dvadeset osam potpisnika postali su u komunističkoj Jugoslaviji članovi Srpske akademije nauka i umetnosti, a njih još dvanaestorica ušli su u poslijeratnu jugoslavensku vladu.

Na temelju tog javnog poziva na ugušivanje otpora osnovana je 29. kolovoza 1941. nova *Vlada narodnog spasa* pod vodstvom generala Milana Nedića, nekadašnjeg jugoslavenskog ministra vojske i mornarice. Dva dana ranije u Beogradu je održan i javni skup na kojem je stanovništvo još jednom bilo pozvano na suradnju s Nijemcima. Cohen se dalje osvrće na rad beogradske specijalne policije ustrojene u svibnju 1941. godine, objašnjava ulogu Srpske dobrovoljačke komande Dimitrija Ljotića i Srpske državne straže Milana Nedića u potpori režimu, a naročitu pažnju usmjeruje na aktivnosti četničkih postrojbi Draže Mihailovića, Pavla Đurišića i Momčila Đujića. Autor želi pobiti tezu, koja se do danas provlači kroz mnoge svjetske medije, da su četnici bili među prvima koji su stali uz bok antinacističkih snaga. Zapravo su bili zagovornici *Velike Srbije*, vjerujući da Srbi moraju živjeti u jednoj velikoj etnički čistoj srpskoj državi, koja bi po njihovim planovima trebala obuhvatiti Srbiju, Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Kosovo, Crnu Goru, dio Hrvatske, uključujući dalmatinsku obalu na sjever do Šibenika s Likom i Slavonijom. Da bi ostvarili svoje zacrtane planove, četnici su tijekom rata ratovali protiv svih i svakoga: surađivali su s partizanima protiv Nijemaca, s Nijemcima protiv partizana, s Talijanima protiv ustaša i s ustašama protiv partizana. Jedini im je cilj bilo ostvarivanje velikosrpskih težnji. Istu je nakanu imao i sam Nedić, kada je 1. siječnja 1943. godine u ime Ministarskog vijeća poslao njemačkom zapovjedniku u Srbiji generalu Paulu Baderu memorandum naslovljen *Razlaganje potrebe organiziranja srpskog naroda kao nacionalne zajednice*, prikazavši veliku povijesnu ulogu Srbije i zatraživši širenje tadašnjih srpskih granica. Isto je učinio i prilikom posjeta Hitleru u Berlinu 18. rujna 1943. godine.

Već na početku središnjeg poglavlja knjige, pod naslovom *Serbian Complicity in the Holocaust (Srpska sukrivnja u holokaustu)*, Cohen napominje da je većina srpskih Židova bila iskorijenjena tijekom prvih sedamnaest mjeseci njemačke okupacije Srbije. Nedugo nakon ulaska Nijemaca u Beograd srpski su kolaboracionisti popisali sve Židove u gradu, označili ih Davidovom zvijezdom, sva im je imovina bila zaplijenjena, te im nije bio dopušten gotovo nikakav rad. U listopadu 1941. sagrađen je i logor Sajmište preko Save, u koji su internirane mnoge židovske obitelji. Da bi objasnio ovakve protužidovske aktivnosti koje su imale gotovo jednoglasnu potporu službene vlasti, crkve i javnosti, autor se vraća u prošlost, tražeći korijene antisemitizma u srpskom narodu. Srbija je gotovo pet stoljeća bila pod Turcima, a Židovi su, kao i ostale nacionalne zajednice, bili slobodni u održavanju svojih običaja i u prakticiranju vjere. Živjeli su u gradovima, dok je tada većina srpskog stanovništva bila u provinciji. Život u tim dvjema sredinama bio je potpuno različit: grad je neprestano napredovao, a selo je živjelo primitivno. Iz tog je razloga rasla sve veća netrpeljivost srpskog seljaka prema građaninu. Već početkom XIX. stoljeća, nestankom Otomanskog carstva, počela je snažnija antižidovska propaganda, da bi tijekom dva srpska ustanka 1804. i 1815. godine Židovi doživjeli i prve fizičke napade, te uništavanje imovine i sinagoga. Istovremeno je nestalo vjerske tolerancije, izgubili su lokalnu autonomiju i zakonsku zaštitu koju su do tada uživali, proglašeni su turskim tajnim agentima, a raznim zakonskim aktima bio im je onemogućivan normalan gospodarski rad. Pokrenuto je i tiskanje antisemitskog

časopisa *Svetovide*, koji je poticao Židovske progone, prouzročivši i prva ubojstva u Šapcu 1865. godine.

Slijedeći veliki medijski napad na Židove započeo je tiskanjem publikacije *Knjiga o Jevrejima... Kod koga treba da kupujemo* 1904., koja je upozoravala na opasnost židovske dominacije i pozivala na bojkot njihovog poslovnog života. Najžešći napadi učestali su početkom tridesetih godina, naročito potencirani od Srpske pravoslavne crkve, koja je Židove stavila uz bok »tri svjetska zla: slobodne masonerije, kapitalizma i komunizma«. Njemačkom okupacijom 1941. godine srpski su kolaboracionisti neprestano izdavali mnoge antisemitske brošure i knjige. Tako je u jednoj od njih, pod nazivom *Borba za čistoću rase*, naznačeno da Židovi nikada više ne smiju biti liječnici, ljekarnici, odvjetnici i suci u Srbiji. U raspravi *Srpski narod u kandžama Jevreja* otvoreno je pozvano na njihovo istrebljenje, jer će u suprotnom predstavljati veliku opasnost za kršćanstvo. Cohen prenosi mnoge citate iz tih izdanja, želeći tim primjerima što uvjerljivije potkrijepiti svoj tekst. U Beogradu je istovremeno 22. listopada 1941. otvorena velika *Antimasonska izložba*, čiji je cilj bio ukazati na »židovsko-masonsko-komunističku zavjeru protiv cijeloga svijeta«. Autor s pravom posebno opisuje ulogu Srpske pravoslavne crkve u holokaustu, koja je zapravo odgovorna za masovne židovske progone u Srbiji, davši u tome nedvojbenu podršku Nediću i njegovim sljedbenicima.

Nakon pregleda zbivanja u samoj Srbiji, Cohen u četvrtom dijelu, naslovivši ga *Collaboration and Resistance in Croatia and Bosnia-Herzegovina (Suradnja i otpor u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini)*, većim dijelom obrađuje ratna zbivanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, odnosno u ondašnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, želeći pobiti nastojanja srpskih povjesničara koji neprestano prikazuju Srbe protuhitlerovski orijentiranim, a Hrvate i Muslimane vjernim pomagačima sila Osovine. Prava istina je, što i sam autor sugerira, da ustaški režim nikada nije imao značajniju potporu većine stanovništva, te da su Hrvati prednjačili u otporu nacistima i fašistima. Da bi lakše razjasnio stvaranje NDH 10. travnja 1941. godine i ulogu ustaša u svemu tome, Cohen se vraća na završetak Prvog svjetskog rata i na zbivanja unutar stare Jugoslavije, nastojeći objasniti razloge stvaranja radikalne ustaške emigracije i razlažući mjesto Italije u tim zbivanjima. Prikazavši najvažnije momente predratnih zbivanja, autor se dalje usredotočuje na sam ustaški režim u NDH, opisujući njegov ustroj i politički okvir djelovanja, a iznosi i podatke o žrtvama ustaških progona među Židovima, Srbima, Romima, ali i Hrvatima i Muslimanima koji su se opirali tom režimu.

Židovi su, upozorava Cohen, ipak imali različiti tretman u okupacijskim zonama. U njemačkoj zoni bili su nemilice istrebljivani, dok su u dijelu pod nadzorom Italije uživali zaštitu sve do njezine kapitulacije u rujnu 1943. godine. Središnje je mjesto u ovom poglavlju posvećeno, međutim, odupiranju većine političkih snaga i stanovništva NDH ustaškoj strahovladi, počevši od Komunističke partije s Titom na čelu i dijela Hrvatske seljačke stranke. Sve učestaliji progoni političkih neistomišljenika, kao i oni temeljeni na rasnim zakonima, rezultirali su neprestanim osnaživanjem partizanskih antifašističkih snaga. Da bi čitatelj dobio što jasniju sliku o veličini tog otpora, Cohen donosi i tablicu njihovog brojčanog razvoja u jugoslavenskim granicama 1941.–1944. godine, iz koje možemo zaključiti da je tijekom svih tih godina najžešći otpor bio baš na području NDH (Hrvatske i Bosne i Hercegovine), a u samoj je Srbiji do naglog povećanja broja partizanskih postrojbi došlo tek 1944. godine, kada je Nedićev režim već bio pri slomu, a sovjetska Crvena armija na njezinim granicama. Pri kraju ovog dijela autor još statistički obrađuje različite pokrete i vojne formacije koje su se borile na nacističko-fašističkoj strani u NDH, Srbiji i Crnoj Gori, na Kosovu, u Makedoniji i Sloveniji, da bi se zatim osvrnuo i na problematično pitanje ratnih gubitaka, jer je srpska propaganda odmah nakon završetka rata neprestano potencirala srpske gubitke od strane ustaša. Preuzevši više domaćih statističkih istraživanja i uspoređujući brojke na svim stranama, Cohen s pravom na kraju zaključuje da se, primjerice, broj od 700.000–800.000 žrtava u jasenovačkom logoru, postavši i dijelom srpske mitologije, ne može kritički prihvatiti.

U petom i zadnjem poglavlju svoje studije, pod imenom *Serbian Historical Revisionism and the Holocaust* (*Srpski povijesni revizionizam i holokaust*), davši prije toga povijesni okvir zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije, autor se usredotočuje na neprestane pokušaje srpske promidžbe, počevši već prije kraja Drugog svjetskog rata, da na bilo koji način iskrivi povijesne činjenice o ulozi Srbije i Srba u ratnim događanjima i prikaže ih kao žrtve njemačke okupacije i pristalice antihitlerovske koalicije. Takva su nastojanja pravi zamah uzela sredinom osamdesetih godina, posebno nakon objavljivanja *Memoranduma* Srpske akademije nauka i umetnosti. U njemu su Srbi predstavljani kao najveće žrtve i najtlačeniji narod u Jugoslaviji, a iznova je pokrenuto i pitanje okupljanja svih Srba u jednoj državi, odnosno oživljavanje plana o *Velikoj Srbiji*. Čak je i sama srbijanska vlada 1987. godine bila pokrovitelj osnivanja Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva, čija je predsjednica Klara Mandić propagirala »duhovno srodstvo Srba i Židova kao vječnih prijatelja« i »kao žrtava nacističkih progona«. Danas se kroz mnoge publikacije, kao što su *Srbi i Jevreji*, *Literarni pabirci*, *Signal*, provlači teza o tome da Srbi nikada nisu progonili Židove, pa ni za Drugog svjetskog rata, da su jedan od rijetkih naroda na svijetu koji žive u miru sa Židovima, nikada nisu izdali neki antisemitski tekst. Činjenica je, naprotiv, da su neki od današnjih urednika i pisaca tih izdanja nekada bili aktivni članovi raznih poluvojnih organizacija Nedićeve Srbije.

Dvoličnost svoje politike Srbi su iskazali s jedne strane i u nastojanjima da s Izraelom uspostave što prisnije odnose, dok su s druge strane posredstvom jugoslaven-skih državnih institucija organizirano potpomagali mnoge režime u svijetu, prodajući im konvencionalno i kemijsko oružje, vojnu tehnologiju, a mnoge od tih zemalja su i dan-danas smrtni neprijatelji Izraela (Irak, Libija, Sirija). Stoga je sa čuđenjem u židovskoj javnosti početkom 1992. godine dočekan tekst, naslovljen *Jevreji ponovo raspinju Hrista*, u službenom listu Srpske pravoslavne crkve *Pravoslavlje*, u kojem je Židovima ponovno otvoreno pripisana njihova »patološka« mržnja prema kršćanima. Srpska propaganda naročito nastoji potpuno izobličiti sliku o Hrvatima, prikazati ih u svim svjetskim medijima »fašistima i antisemitima«, što je još više otežavalo osamostaljenje Republike Hrvatske i njezino pridruživanje svjetskim institucijama tijekom srpske agresije. Razne američke i europske židovske udruge bile su obasute tim krivotvorenim podacima, a mnogi međunarodni politički krugovi stajali su uz Srbiju ili zbog nepoznavanja stvarnih činjenica ili iz vlastitog interesa. Začudujuće je da su Srbi najviše uspjeha u promicanju svojih ideja imali baš u samom Izraelu. Jedan od rijetkih koji se suprotstavio srpskoj propagandi bio je Igor Primorac, profesor s Hebrejskog sveučilišta u Jeruzalemu i emigrant iz Beograda. U dnevnom listu *Jerusalem Post* objavljen je 23. siječnja 1994. njegov članak, u kojem je iznio dvije glavne točke srpskih povijesnih krivotvorina: prvo, sadašnji rat u bivšoj Jugoslaviji može se razumjeti jedino ako vidimo što se događalo u Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu, i drugo, u tim ratnim godinama Hrvati i Muslimani bili su na strani nacista i pomagali su im u istrebljenju Židova, a Srbi su se borili protiv nacista, te su štitili Židove. Takve i druge slične ideje jedan su od razloga što Republika Hrvatska još uvijek nema uspostavljene diplomatske odnose s Izraelom. Tek su bezbrojni srpski zločini tijekom agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu polako počeli mijenjati predodžbu o samim Srbima i o njihovom organiziranom nastojanju da izmijene povijest u svoju korist.

Završivši svoja izlaganja u pet prethodnih poglavlja, Cohen na kraju svoje knjige donosi dva dodatka. U prvom, o kojem je već bilo riječi, nalazimo cjelovit popis 545 potpisnika poznatog *Apela srpskom narodu* iz kolovoza 1941. godine. U drugom su popisani članovi režimskih vlada Srbije (dva Aćimovićeva povjerenstva, dvije Nedićeve vlade i administracija Ivana Petkovića) i Nezavisne Države Hrvatske (Pavelićeva vlada i Glavni ustaški stan).

Autor knjige donosi i iscrpan pregled više od dvije stotine bibliografskih jedinica, većinom temeljenih na hrvatskim i srpskim izdanjima. Tek na kraju tog popisa nalazimo neobjavljene dokumente kojima se koristio: dva izvještaja Židovske općine o bombardiranju Dubrovnika 1991., rukopise Michaela Harpeka o usponu komunista na vlast u

Jugoslaviji 1944.–1945. i Richarda Johnsona o povratku fašizma u Srbiji i Rusiji, zapiskne Saveza židovskih općina Jugoslavije iz 1991. godine, četvrti volumen političkih spisa njemačkog Ministarstva vanjskih poslova, osobnu korespondenciju Hansa Pretschera, te izvještaje sisačke policijske stanice iz travnja 1992. godine. Ostaje dojam da Philip Cohen dio svog teksta temelji na vlastitim arhivskim istraživanjima, a većim dijelom na već objavljenim izvorima i literaturi, zacijelo i više nego što je to sam naveo u bilješkama.

Prevede li se Cohenova knjiga, zacijelo neće bitno pridonijeti hrvatskoj historiografiji. O svim zbivanjima i povijesnim činjenicama koje nalazimo kod Cohena već je mnogo pisano i raspravljano. Dovoljno je samo prisjetiti se izdanja Ljubice Štefan, Vladimira Žerjavića, Ljube Bobana, Bogdana Krizmana, Ivana Jelića. Za američku je širu javnost ovo povijesno štivo ipak prvorazredno otkriće. Ono bi trebalo promijeniti iskrivljeno tumačenje o zbivanjima u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata, a pružiti istinitu sliku o Srbima i njihovim povijesnim krivotvorinama.

Zvonimir Despot

VOJSKOVOĐA I POLITIKA. Sjećanja Slavka Kvaternika (uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović), Golden marketing, Zagreb, 1997., 428 str.

Gotovo pola stoljeća bilo je većini povjesničara i publicista nepoznato da je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu Ministarstva unutarnjih poslova (Dosje Ante Pavličić), pohranjen prijepis sjećanja Slavka Kvaternika, ministra hrvatskoga domobranstva, vojskovođe i maršala Nezavisne Države Hrvatske. Objavljivanje tog teksta preuzeo je nedavno nakladnik *Golden marketing*, a urednik izdanja je dr. Nada Kisić-Kolanović. Nepoznato je gdje je original Kvaternikovih sjećanja, a nastao je zacijelo za vrijeme njegovog zatočenja u domovini 1946./1947. godine.

Prije samog teksta zapisa urednica je napisala kratku studiju o ustaškom pokretu i Kvaternikovoju političkoj ulozi, želeći manje upućenim čitaocima približiti zbivanja o kojima Kvaternik piše. Rodio se 25. kolovoza 1878. u Vučinić Selu, kotar Vrbovsko, u Slunju je pohađao osnovnu školu, a gimnaziju u Ogulinu. Potom je završio pješadijsku kadetsku školu u Karlovcu, a 1904. godine upisao se na glavnostožernu vojnu akademiju u Beču. U Zagreb se vratio 1906. i brzo je napredovao u službi. Tijekom Prvog svjetskog rata obavljao je dužnost krilnog pobočnika zapovjednika 3. armije generala Svetozara Borojčevića, da bi uoči samoga kraja rata bio prebačen u zapovjedništvo armije na Soči. Slomom Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine i Kvaternikova vojnička karijera krenula je nizbrdo. Iako je usko surađivao sa Središnjim narodnim vijećem SHS-a u Zagrebu, ubrzo je u novoj jugoslavenskoj vojsci, kao i većina ostalih austro-ugarskih časnika, marginaliziran i umirovljen 1920. godine. Kratko vrijeme poslije toga postao je ravnateljem Hrvatske banke za parcelaciju i kolonizaciju. Blisko je surađivao s Vladkom Mačekom, te je njegovom preporukom bio postavljen za glavnog ravnatelja bankovne zadruge Hrvatskog radiše, institucije koja je u robnom i kreditnom poslovanju nastojala konkurirati Beogradu. Na tom je mjestu ostao do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske.

Kvaternik formalno do rata nije pripadao ni jednoj političkoj stranci, ali se smatrao članom Hrvatske stranke prava. Do 1938. godine podržavao je Mačekovu politiku, da bi se od tada počeo s njim razmimoilaziti. Kvaternik je u Mačeku sve više vidio »jednog